

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО
ВИГОРАННЯ У КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу групи KorOb1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Ростун Марина Юріївна

Керівник:
Михальська С.А., доктор психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ	6
1.1 Сутність та ознаки синдрому професійного вигорання.....	6
1.2 Особливості професійного вигорання у педагогічних працівників.....	13
1.3 Професійні труднощі як чинники виникнення синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів.....	20
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ	27
2.1 Методика дослідження особливостей синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів.....	27
2.2 Порівняльний аналіз особливостей професійного вигорання у корекційних педагогів, які працюють у різних типах закладів.....	36
2.3 Практичні рекомендації для корекційних педагогів щодо профілактики і подолання синдрому професійного вигорання.....	62
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Важливою умовою ефективності професійної діяльності педагогів є позитивний психоемоційний стан, від якого залежить ставлення людини до своєї праці, мотивація до неї, взаємини з учнями, колегами й батьками тощо. Особливої актуальності ця проблема набуває у корекційних педагогів, оскільки їх професія належить до професій з підвищеною нервово-психічною напруженістю, що негативно впливає не тільки на емоційний стан фахівців, а й на стан їхнього здоров'я загалом. Тривале накопичення стресових станів з часом призводить до виникнення синдрому професійного вигорання, що негативно позначається на продуктивності педагогічної діяльності та є передумовою виникнення професійних деформацій особистості.

Проблема стресу у професійній діяльності та емоційного вигорання у професії була об'єктом вивчення зарубіжних та вітчизняних вчених: М. Авраменка, І. Баклицького, В. Бойка, Н. Водоп'янової, Т. Гостєєвої, С. Джексона, Т. Зайчикової, Л. Карамушки, С. Максименка, К. Маслач, С. Мащак, Л. Мітіної, Г. Сельє та ін. Дослідження професійного вигорання педагогів висвітлені у наукових працях В. Алфімова, В. Бобрицької, Ю. Бойчук, Ю. Жогно, Г. Зайцева, Т. Зайчикової, М. Зоріної, Л. Карамушки, Т. Колтунович, Г. Латіної, С. Максименка, К. Маслач, Г. Мешка, Л. Мітіної, Г. Мітяєвої, М. Смірнова, В. Єфімової та ін.; чинники, що впливають на психоемоційне здоров'я вчителів, описано у дослідженнях О. Анісімова, М. Доброрадних, Р. Хусанінової та ін. Окремі аспекти проявів та профілактики професійного вигорання корекційних педагогів представлено у працях М. Буйняк, Л. Жукової, М. Кісліциної, М. Омельченко, К. Островської, С. Миронової, Г. Пономарьова, Л. Прядко, Т. Редіної, В. Феофанова, Д. Шульженко та ін.

Актуальний стан теорії та практики свідчить про актуальність проблеми професійного вигорання у фаховій діяльності корекційних педагогів. Вивчення його особливостей дозволить детальніше вивчити

причини та зумовленість змістом професійної діяльності, а це в свою чергу допоможе у розробці та реалізації доцільних заходів, спрямованих на його профілактику та подолання. Все це дозволить покращити психоемоційний стан корекційних педагогів-практиків та підвищити ефективність навчально-виховної і корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Сукупність цих факторів й обумовила вибір теми дипломної роботи магістра «Особливості синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів».

Мета дослідження – визначити рівень та особливості синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів, які працюють в різних типах закладів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми професійного вигорання у корекційних педагогів.

2. Здійснити експериментальне вивчення рівня та особливостей синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів.

3. Порівняти рівень та особливості проявів професійного вигорання у корекційних педагогів, які працюють в різних типах закладів.

4. Розробити рекомендації для корекційних педагогів для профілактики та подолання синдрому професійного вигорання.

Об'єкт дослідження – синдром професійного вигорання у корекційних педагогів.

Предмет дослідження – особливості синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів, які працюють в різних типах закладів.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з теми дослідження; опитувальник професійного вигорання К. Маслач, С. Джексон, в адаптації Н. Водоп'янової (для визначення рівня професійного вигорання); анкета для корекційних педагогів з метою визначення факторів, які впливають на виникнення професійного

вигорання; тест на визначення емоційного інтелекту Н. Холла; методика «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» Н. Ендлера, Дж. Д. А. Паркера, адаптована Т. Крюковою (для визначення копінг-стратегій, які переважають у поведінці педагогів); бесіда, з метою уточнення окремих результатів дослідження; кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Практичне значення дипломної роботи магістра полягає в порівняльному аналізі рівня та особливостей проявів синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів, які працюють в різних типах закладів, що дозволить диференційовано визначати зміст роботи з його профілактики та подолання; у можливості практичного використання розроблених рекомендацій з профілактики і подолання синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Луцького навчально-реабілітаційного центру Волинської обласної ради, Головніенської спеціальної школи I-II ступенів Волинської обласної ради, закладу загальної середньої освіти I-III ступеня №15 м. Луцька Волинської області, закладів загальної середньої освіти I-III ступенів №1, №8 та № 9 м. Ковеля Волинської області. У дослідженні взяло участь 30 корекційних педагогів (10 працівників НРЦ, 10 вчителів спеціальної школи, 10 корекційних педагогів ЗЗСО з інклюзивним навчанням) та 10 вчителів загальноосвітньої підготовки закладів загальної середньої освіти.

Апробація роботи. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

Структура роботи: дипломна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Дипломна робота магістра виконана на замовлення закладу загальної середньої освіти I-III ступеня №15 м. Луцька Волинської області.

ВИСНОВКИ

Аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження та психолого-педагогічне вивчення особливостей професійного вигорання у корекційних педагогів дозволили нам зробити такі висновки:

Професійне вигорання – це поняття, яке використовується для характеристики психічного стану здорових людей, які за своїми посадовими обов'язками та професійними функціями змушені інтенсивно спілкуватися з великою кількістю людей в емоційно навантаженій атмосфері при наданні професійної допомоги. Воно являє собою складне багатоаспектне явище, яке виникає під впливом довготривалої дії несприятливих чинників у професійній діяльності. Синдром професійного вигорання є сукупністю психофізіологічних, соціально-психологічних та поведінкових симптомів, які проявляються у різних поєднаннях. Професійне вигорання характеризується поетапністю формування і є системою з трьох компонентів (емоційне виснаження, деперсоналізація, редукція особистісних досягнень). Загалом, професійне вигорання негативно впливає як на продуктивність праці та ефективність професійної діяльності, так і спричиняє негативні наслідки для фізичного, психічного і соціального благополуччя індивіда.

Педагогічна діяльність належить до тих видів професійної діяльності, де ризики виникнення синдрому професійного вигорання є особливо високими. Причинами виникнення синдрому професійного вигорання у педагогів є: висока відповідальність у професійній діяльності; недостатній рівень фахової підготовки; недостатність практичного досвіду у молодих вчителів; емоційне виснаження педагогів зі значним стажем роботи; недостатній рівень підтримки з боку колег; наявність надмірних навантажень на роботі; проблеми у сімейних стосунках, що відображаються на професійній діяльності вчителя; особистісні якості та характерологічні

особливості людини; високі вимоги до рівня професіоналізму фахівців, які обумовлені реформуванням освітньої галузі.

Все це призводить до зростання психоемоційної напруги, фізичного та психічного виснаження, а з часом – до синдрому професійного виховання.

Професійна діяльність корекційних педагогів характеризується високим рівнем впливу стресогенних факторів та труднощів, які негативно впливають на психоемоційне здоров'я та значно підвищують ризик формування синдрому професійного вигорання. У фахівців, які працюють з дітьми з ООП, має місце високий рівень психоемоційної напруги, невротизація, емоційне виснаження, втома, редукція професійних досягнень, за наявності яких формується тенденція до негативного самооцінки, виразні ознаки деперсоналізації особистості, деформуються взаємини з іншими людьми та можуть відбуватися незворотні зміни у соматичному і психічному здоров'ї.

Крім причин професійного вигорання, які притаманні усім представникам педагогічної професії, є й специфічні чинники, характерні для професійної діяльності корекційних педагогів, а саме: підвищена напруженість нервової системи внаслідок роботи з дітьми з ООП (особливо з дітьми зі складними порушеннями розвитку); недостатня зацікавленість і негативна упередженість суспільства, влади, батьків щодо проблем дітей з особливими освітніми потребами; необхідність ведення великої кількості документації, що сприяє перевантаженню фахівців та відволікає від виконання професійних функцій, пов'язаних з навчанням чи проведенням корекційно-розвиткової роботи з дітьми з ООП; недостатній рівень співпраці з батьками дітей з ООП; недостатність або відсутність партнерської взаємодії з колегами.

Нами було здійснено експериментальне вивчення та порівняльний аналіз особливостей синдрому професійного вигорання корекційних педагогів, які працюють у різних типах закладів: навчально-реабілітаційному

центрі, спеціальній школі та закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

За результатами дослідження було виявлено, що найчастіше прояви професійного вигорання спостерігаються у корекційних педагогів, які працюють в навчально-реабілітаційному центрі: 30% з них мають високий загальний рівень професійного вигорання, 10% – дуже високий рівень. Слід відзначити й більшу виразність симптомів вигорання у цієї групи досліджуваних.

Несуттєво нижчими є показники, які виявлено у вчителів спеціальної школи (у 30% – високий рівень професійного вигорання). Спільними для цих двох категорій корекційних педагогів є високий рівень емоційного виснаження (спостерігається у 50% працівників НРЦ та 30% педагогів спеціальної школи) та редукції професійних досягнень (має місце у 30% респондентів обох експериментальних груп). Прояви деперсоналізації також притаманні представникам обох груп корекційних педагогів, проте вони є дещо слабшими, у порівнянні з попередніми ознаками: високий рівень деперсоналізації наявний у 20% досліджуваних в обидвох групах. Причиною високого рівня професійного вигорання у вчителів НРЦ та спеціальної школи є високий рівень напруженості нервової системи внаслідок роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку та з інтелектуальними порушеннями, що підтвердили й результати бесіди після процедури опитування.

Що стосується корекційних педагогів закладів загальної середньої освіти, то у них загальний рівень професійного вигорання є дещо нижчим, ніж у попередніх респондентів (20% опитаних мають високий рівень вигорання). Проте привертають увагу високі показники редукції професійних досягнень (40% – високий рівень, 40% – середній рівень), які свідчать про невдоволення фахівців результатами своєї професійної діяльності. Причинами високого рівня редукції професійних досягнень є низький рівень взаємодії з батьками та колегами, недостатній досвід роботи та окремі

індивідуально-психологічні особливості фахівців. За шкалою емоційного виснаження у корекційних педагогів ЗЗСО з інклюзивним навчанням переважає середній рівень ознаки (60%), у третини педагогів (30%) має місце низький рівень прояву емоційного виснаження.

Серед вчителів загальноосвітньої підготовки кількість з високим рівнем професійного вигорання становить 10%, що є значно нижчим показником у порівнянні з корекційними педагогами НРЦ та спеціальної школи. Також достатньо високим є й показник низького рівня (30%).

В усіх групах викликає занепокоєння суттєве переважання педагогів із середнім рівнем професійного вигорання, оскільки він, за несприятливих умов може перейти до високого рівня. Тому саме на таких фахівців мають бути спрямовані заходи з профілактики професійного вигорання для запобігання його виразним проявам.

Результати дослідження засвідчили, що провідним стресогенним фактором, який особливо виразно проявляється у корекційних педагогів НРЦ та спеціальних шкіл є контингент дітей, з яким працюють ці фахівці. Позитивним моментом є сприятливий соціально-психологічний клімат в цих закладах освіти, тобто педагоги відчують підтримку і розуміння з боку колег.

Що стосується корекційних педагогів, які працюють в інклюзивних закладах, то вони також відзначають підвищену нервово-психічну напруженість внаслідок професійної діяльності, проте в меншій мірі, ніж педагоги НРЦ. Негативним фактором, який позначається на ефективності їхньої роботи, є недостатньо сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі, недостатній рівень командної взаємодії фахівців психолого-педагогічного супроводу та невиконання батьками дітей з ООП рекомендацій, через що ефективність роботи значно знижується.

Результати вивчення копінг-стратегій поведінки, які корекційні педагоги використовують у стресових ситуаціях, засвідчили, що педагоги

НРЦ з дуже високим і високим рівнем професійного вигорання (40%), використовують копінг-стратегії, орієнтовані на емоції та уникнення ситуації. Для досліджуваних із середнім та низьким рівнем вигорання, притаманні стратегії, орієнтовані на вирішення задачі. Подібний взаємозв'язок було виявлено і в результатах педагогів спеціальної школи.

У корекційних педагогів ЗЗСО з інклюзивним навчанням виразного зв'язку копінг-поведінки з рівнем професійного вигорання виявлено не було.

Дослідження емоційного інтелекту показало, що для більшості корекційних педагогів всіх експериментальних груп є притаманною емоційна обізнаність та емпатія. Що стосується здатності управління своїми емоціями, то у педагогів з високим рівнем проявів професійного вигорання рівень здатності керування своїми емоціями є низьким або середнім через наявність хронічного емоційного напруження.

Також нами було розроблено рекомендації для корекційних педагогів, які містять методи і прийоми профілактики та подолання синдрому професійного вигорання.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Перспективним напрямом подальшого її дослідження вважаємо розробку ефективної програми профілактики синдрому професійного вигорання у корекційних педагогів з урахуванням специфіки їхньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов В. Підтримка професійного довголіття вчителів // Післядипломна освіта в Україні. 2010. № 1. С. 21-23.
2. Баклицький І. О. Психологія праці: підручник. К. Знання, 2008. С. 200-229.
3. Бойко В.В. Синдром емоціонального вигорання: діагностика и профілактика. СПб: Питер, 2008. 336 с.
4. Бондаревська Л. Вплив психотравмуючих переживань на виникнення психічного вигорання. К.: Либідь, 1996. 59 с.
5. Буйняк М.Г. Профілактика синдрому професійного вигорання у вчителів інклюзивних класів / *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : збірник за підсумками звітної конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'-янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип. 21 : у 3-х томах. Т. 1. С.83.
6. Булатевич Н.М. Синдром емоційного вигорання вчителя: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. К., 2004. 19 с.
7. Водопьянова Н.С. Синдром вигорання: діагностика и профілактика / Н.С. Водопьянова, Е.С. Старченкова. СПб.: Питер, 2009. 336 с.
8. Гладуш В.А. Післядипломна педагогічна освіта дефектологів в Україні: теорія і практика: монографія. Д : Пороги, 2012. 293 с.
9. Гостєєва Т.В. Довгостроковий прогноз професійної успішності фахівців екстремальних видів діяльності: психологічний аналіз і засоби удосконалення: Монографія. Донецьк, Ноулідж, Донец. вид-ня, 2013. 207 с.
10. Жогно Ю. П. Психологічні особливості емоційного вигорання педагогів: дис.канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2009. 249 с.
11. Жукова Л.В. Особливості емоційного вигорання дефектологів, які працюють із дітьми з розладами аутистичного спектра // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2020. Вип. 2. С. 15-22.

12. Зайчикова Т.В. Діагностика та профілактика синдрому професійного вигорання у вчителів: Методичні рекомендації. Київ – Рівне, 2003. 24 с.

13. Зайчикова Т.В. Технологія профілактики та подолання синдрому «професійного вигорання» в організаціях. Розділ 8. // Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л. М. Карамушки. К.: Фірма «ІНКОС», 2005. С. 274-298.

14. Каленская В. П. Влияние технологии обучения на эмоциональное здоровье учителя // *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 12. С. 17-22.

15. Кісліцина М.В. Професійні деструкції педагогічних працівників спеціальних навчальних закладів для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Режим доступу:

https://sio.sspu.edu.ua/images/2021_akreditaciy/laboratoriy_Borak

16. Колтунович Т. А. Копінг-стратегії як механізми адаптації вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійного вигорання: теоретичний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 573: Педагогіка та психологія. С. 58-68.

17. Колтунович Т.А. Психологічні умови корекції професійного вигорання у вихователів дитячих навчальних закладів : автореф. ... канд. пед. наук, «Педагогічна та вікова психологія», Острог, 2016. 20 с.

18. Колтунович Т. А. Як не згоріти в полум'ї професії : теорія, діагностика, корекція: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2016. 164 с.

19. Кононова М.М. Упередження професійного вигорання дефектологів як передумова їх професійного розвитку. Режим доступу: <https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/173/26.pdf>

20. Латіна Г. Професійне здоров'я педагога як умова ефективної здоров'язбережної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів / *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 2. С. 24-28.
21. Матвієнко О. Пересадін М., Андросов Є. Культура здоров'я та синдром психоемоційного «вигорання»: стратегія і тактика подолання / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/>
22. Методичні рекомендації для спеціалістів соціальних служб «Профілактика подолання професійного та емоційного вигорання». Київ, 2004. С.7-45.
23. Мешко Г.М. Аналіз детермінант професійного здоров'я вчителя в контексті завдань педагогіки здоров'я / *Педагогічний альманах: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 25. С. 105-112.
24. Мешко Г. М. Професійне здоров'я педагога як умова ефективної виховної діяльності // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: ЖДУ, 2005. Вип. 24. С. 94-96.
25. Мешко Г. М. Формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх педагогів // *Професійні компетенції та компетентності вчителя : матер. регіон. наук.-практ. семінару*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ імені В. Гнатюка, 2006. С. 17-21.
26. Мащак С.О. Професійне вигорання особистості як соціально-психологічна проблема // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2012. Вип. 2. С. 444-452.
27. Митина Л. Психологія труда и профессионального развития учителя. М. : Академия, 2004. 320 с.
28. Миронова С.П., Буйняк М.Г. Професійна діяльність та особистість корекційного педагога : навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 126 с.

29. Миронова С.П., Докучина Т.О. Розвиток фахової компетентності корекційних педагогів у процесі професійної діяльності // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія «Корекційна педагогіка і спеціальна психологія»*. 2019. Вип. 38. С. 127-132.

30. Миронова С.П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : Монографія. Кам'янець-Поділ.: Абетка-Нова, 2007. 304 с.

31. Михальчук Л.Я., Шуберчук М.П. Подолання синдрому професійного вигорання педагогів шляхом використання педагогіки емпатуерменту: метод. посіб. Нетішин, 2019. 78с.

32. Мірошниченко О.А. Профілактика синдрому «професійного вигорання» у працюючих в екстремальних умовах: навч.-метод. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 156 с.

33. Омельченко М.С. Психологія професійної свідомості корекційного педагога : дис. ... д. психол. наук. К., 2021. 475 с.

34. Орел В.Е. Синдром психического выгорания личности. Ярославль, ЯГУ им. П. Г. Демидова, 2005. 173 с.

35. Островська К.О. Психологічні чинники професійного вигорання у корекційних педагогів / *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія «Корекційна педагогіка і спеціальна психологія»*. 2012. Вип. 21. С. 402-409.

36. Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. СПб.: Питер, 2001. 528 с.

37. Полякова О. Б. Деперсонализация как составляющая профессиональных деформаций и психологическая защита педагогов и психологов // *Педагогика*. 2009. № 10. С. 28-35.

38. Пономарева Г.А. Синдром «эмоционального выгорания» у педагогов, работающих с «особыми детьми» и способы его профилактики в условиях образовательного учреждений // *Специальная психология*. 2006. № 1 (7). С. 48-57.

39. Профілактика професійного вигорання працівників соціальної сфери: методичні рекомендації / за заг. ред. М.Л. Авраменка. Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів. Л., 2008. 53 с.

40. Профілактика синдрому емоційного вигорання педагогів / уклад. А.Г. Дербеньова, А.В. Кунцевська. / А.Г. Дербеньова. Х.: Вид. група «Основа», 2009. 223 с.

41. Прядко Л.О. Підготовка майбутнього корекційного педагога до роботи з розумово відсталими дітьми в реабілітаційному центрі: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. К., 2010. 20 с.

42. Походенко С. В. Синдром професійного вигорання у педагогічних працівників // Педагогіка і психологія. 2009. № 4. С. 75-87.

43. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. учеб. пособ. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. С. 161-169.

44. Редина Т.В. Личностные детерминаты эмоционального выгорания у специалистов учреждений для детей с ограниченными возможностями здоровья: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., 2010. 23 с.

45. Сербова О.В., Лопатіна В.О., Цибуляк Н.Ю. Професійне вигорання спеціального педагога // *Актуальні питання корекційної освіти : педагогічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 18. С. 144-153.

46. Сергеева І.В. Індивідуальні особливості емоційної сфери особистості й емоційної регуляції діяльності педагогів // *Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / за ред. С.Д.Максименка. К., 2003. Т.5. Ч.4. С. 272-282.

47. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / [Максименко С.Д., Карамушка Л.М., Зайчикова Т.В. та ін.]. К.: Міленіум, 2004. 264 с.

48. Смирнов Н. Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы. М. : АРКТИ, 2003. 272 с.

49. Тесленко В.М. Психологічні засади профілактики синдрому професійного вигорання педагогічного персоналу закладів загальної середньої освіти різних форм власності : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2021. 268 с.

50. Трощій Н. Професійна безпека майбутніх педагогів // *Матеріали науково-практичної конференції молодих учених ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. С.104-105.

51. Феофанов В.Н. Психическое выгорание специальных педагогов и его влияние на психологическое благополучие учащихся с отклонениями в развитии : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.10 «Коррекционная психология». Нижний Новгород, 2009. 26 с.

52. Філіпенко І. В. Тренінгове заняття. Як уникнути професійного вигорання? // *Педагогічна майстерня*. 2011. № 5. С. 17-19.

53. Шкурєнкова Л. В. Здоровьесберегающие технологии: здоровье учителя // *Иностранные языки в школе*. 2008. № 8. С. 23-27.

54. Шульженко Д.І. Професійна готовність студентів до роботи з аутичними дітьми

55. Юрків Я. І. Синдром «професійного вигорання» соціальних педагогів при роботі з сім'ями розумово відсталих дітей // *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 2. С. 76-82.